

Єременко О. М.

доктор філософських наук, професор,
Національний університет
«Одеська юридична академія»
e-mail: alyeremenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2922-0643

**МІРКУВАННЯ ЩОДО КНИГИ С. ГАРЬКАВЦЯ І Л. ВОЛЧЕНКО
«ПСИХОЛОГІЯ НАСИЛЛЯ: БУЛІНГ, МОБІНГ
ТА ЇХНІ РІЗНОВИДИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ»**

Рецензія на кн.: **Гарькавець С., Волченко Л. Психологія насилля: булінг, мобінг та їхні різновиди у сучасному світі** : навчальний посібник. Київ : видавництво СНУ ім. В. Даля, 2024. 172 с.

Мабуть, важко знайти більш поширені явища нашого життя, ніж булінг і мобінг. Булінг – це цькування особистості, систематичне моральне та фізичне приниження. Мобінг – це колективний тиск і цькування особистості. Думається, майже кожен представник українського суспільства протягом свого життя стикається із цькуванням – інколи епізодичним, інколи систематичним. Таке враження, що наше суспільство загалом можна поділити на дві великі категорії: 1) ті, хто цькує; 2) ті, хто піддається цькуванню. Досить цікаво те, що чимало людей будуть належати до обох категорій.

Отже, посібник С. Гарькавця і Л. Волченко «Психологія насилля: булінг, мобінг та їхні різновиди у сучасному світі» є не просто актуальною, а суперактуальною роботою. Вважаю, що за графою «актуальність» ця робота отримує 10 із 10.

Але переваги роботи не вичерпуються актуальністю. Автори спираються на сучасні знання в царині соціальної психології, сучасна проблематика відносно булінгу та мобінгу ретельно опрацьована авторами.

Посібник має чітку і, так би мовити, «прозору» структуру: спочатку розглядаються види й основні детермінанти насилля, потім аналізуються булінг і мобінг як такі, їх особливості в навчальних закладах, установах і організаціях. Неабияка увага приділяється розгляданню психологічного профайлінгу, а також аналізу форм і способів попередження булінгу та мобінгу в різноманітних колективах і соціальних групах. Дуже важливою є заключна глава посібника, присвячена висвітленню форм консультування жертв психологічного насилля.

Викладення матеріалу відрізняється доступністю, логічністю, систематичністю. Особливої уваги заслуговує досить розлогий вокабулярій, який містить визначення основних понять соціальної психології, та додатки, у яких надані рекомендації щодо запобігання булінгу та мобінгу та навіть кібербулінгу у віртуальному просторі. Кожна глава завершується списками завдань для самостійної роботи,

питань для когнітивної рефлексії та списком використаної літератури, що робить підручник дуже зручним із методичного погляду, причому як для студентів, так і для викладачів.

С. Гарькавець і Л. Волченко дають чітку класифікацію різновидів булінгу та мобінгу, виокремлюють їх багатоманітні різновиди, у тому числі суто сучасні, породжені особливостями сучасних високих технологій. Наприклад, вони аналізують кібербулінг, кіберзалякування, кіберсталкінг (переслідування або домагання в інтернеті), гріфінг (переслідування гравців в онлайн-іграх) [с. 41–43].

Для пояснення сутності відносин між цькувателем і жертвою автори звертаються до віктимології, розглядають віктимологічні якості особистості [с. 70–72].

Взагалі автори приділяють велику увагу питанням діагностики поведінки як булерів, так і жертв цькування, а також питанням профайлінгу (психологічні методи оцінки і прогнозування поведінки) жертв булінгу та мобінгу. В заключній главі ретельно розглядаються психологічні техніки посттравматичної роботи з постраждалими від насилля. Мене особисто зацікавили техніка «Лист» [с. 100], арттерапія [с. 102] та імаготерапія [с. 103], але в цій перевазі, мабуть, проглядають деякі суб'єктивні особливості.

Щодо ефективності запропонованих технік, то довірятимемо психологам, адже вони є професіоналами, але в мене особисто виникають певні сумніви, утім, я поділюся ними в заключній частині рецензії. Також деяке здивування викликає такий факт. Розділ 7 присвячений психологічному консультуванню осіб, які пережили психологічне насилля. Дуже добре. Зачекайте, а де консультування булерів і моберів? Зрозуміло, я маю на увазі не консультування в строгому сенсі, а радше профілактику. Тобто консультування не в плані більш ефективних способів булінгу та мобінгу, а корекцію особистості в плані зниження її агресивності. Чи існують форми такого консультування? Якщо так, то які вони? Якщо ні, то чому вони не розроблені?

Тепер перейдемо не те щоб до критики, а до вільних міркувань, які були викликані читанням посібника С. Гарькавця і Л. Волченко.

Якщо я правильно зрозумів, автори дивляться оптимістично на перспективи протистояння психологічному насильству й навіть на перспективи його подолання. Я ж дивлюсь на цю проблему дещо песимістично. До речі, цей приклад досить яскраво висвітлює суттєву різницю між психологічним і філософським підходом до дійсності. Психолога можна уподібнити до лікаря. Гарний лікар повинен виявити хворобу, поставити правильний діагноз, застосувати ефективні способи лікування і, зрештою,вилікувати пацієнта. Також йому слід надати поради пацієнту щодо правильного способу життя після одужання, а всьому оточенню надати поради щодо профілактики. Приблизно те ж саме, враховуючи специфіку своєї сфери, повинен зробити гарний психолог. Психолог, як і лікар, насамперед спрямований на досягнення успіху в кожному окремому випадку, з кожним окремим пацієнтом.

Підхід філософа багато в чому інший. Нехай мене пробачать колеги, але, якщо чесно, філософ нагадує персонажа відомої карикатури. Дія цієї карикатури відбувається десь у ХУІІІ столітті. На першому малюнку зображена шляхетна дама, яка знепритомніла. Якийсь чоловік – чи то подружжя, чи то родич – волає: «Їй погано! Доктора! Доктора!» На другому малюнку з'являється чоловік із великим париком: «Я доктор філософії. Що трапилось?» Чоловік: «Допоможіть їй! Вона вмирає». Доктор філософії: «Ми всі помremo».

Філософ у цій серії малюнків здається не просто комічним, а в душі «чорного гумору». Так, філософ часто виявляється безпорадним у різноманітних ситуаціях повсякденного життя, коли потрібна допомога. У таких ситуаціях лікар, психолог або, наприклад, сантехнік набагато більш корисні. Але філософ перевершує багатьох корисних в екзистенційній прикордонній ситуації. Філософ більш ефективний у ситуації безнадії.

С. Гарькавець і Л. Волченко не розмірковують над загальними соціокультурними засадами і причинами булінгу та мобінгу. Це не дорік – у посібнику, який пропонується, це непотрібно. Але саме по собі це питання дуже великої значущості. Можливо, я розмірковую як дилетант і занадто згущую фарби, але вважаю, що фундаментальна засада булінгу та мобінгу дуже глибока. *Глибинною основою булінгу та мобінгу є сама соціальність, соціальність як така. Зрештою цькування існує тому, що людина є соціальною істотою. У будь-якому суспільстві, у будь-якій групі тою чи іншою мірою буде цькування. Сама по собі поява третього індивіда в малій групі закладає можливість цькування.*

На мій погляд, булінг і мобінг нездоланні; щоб здолати булінг і мобінг, зрештою треба б було здолати соціальну природу людини, соціальність як таку... Зрештою ми всі помremo...

Серед форм розвитку особистісного потенціалу індивіда автори виділяють «унеможливлення формування установки на поведінку жертви» [с. 85]. Здається, що таке унеможливлення неможливе (пробачте за каламбур). Воно можливе в кожному окремому випадку, але неможливе в суспільному житті загалом (знову відмінність філософського підходу від «медичного»).

С. Гарькавець та Л. Волченко дуже поважають класика сучасної соціальної психології Філіпа Зімбардо. Автори пишуть, що він «довів, що саме соціальне середовище здатне пробуджувати глибинні агресивні прояви людини, розкріпачувати її садистські імпульси» [с. 6]. Цілком згоден із класиком. Дозволю собі лише малесеньке доповнення: «будь-яке соціальне середовище».

У тексті посібника «розкидано» досить багато сигналів вірного розуміння суті справи. Ось приклад завдання для самостійної роботи: «Переслідування, цькування одних індивідів іншими постійно супроводжує життя людей у соціальних групах з певними рівнями ієрархічних зв'язків» [с. 34]. Цілком правильно! І далі звучить питання до студентів: «Що сприяє таким проявам і чому дотепер люди не змогли позбавитися таких ганебних явищ, як булінг і мобінг»? [с. 34]. Можливо,

я напрошуюсь на «двійку», але моя відповідь така: «Їм сприяє соціальна природа людини. Булінгу та мобінгу неможливо позбутися, тому що вони є константами соціальності як такої».

Автори показують, що неформальні лідери можуть нав'язати деструктивні установки іншим членам групи [с. 55]. Наслідком цього є таке: «Колектив перетворюється на зграю, у якій наявна не сукупність особистостей, а ієрархія *архаїчних* людей» (курсив мій. – О. Є.) [с. 55]. Це нагадує «обмовку за Фройдом». Колектив тому досить легко перетворюється на архаїчну зграю, що в підсвідомості кожного індивіда присутній архаїчний архетип цькування.

Я вже відзначав, що, як і належить, у посібнику наводиться багато методів посттравматичної роботи із жертвами психологічного насилля. Сподіваюсь, що всі вони є більш-менш ефективними. Але, на мій суб'єктивний погляд, якщо враховувати невикорінність насильства та цькування в суспільстві, останнє і найкраще, що може зробити консультант, – це виявити щире співчуття жертві.

Заключні міркування, висловлені в цій рецензії, ні до чого не зобов'язують С. Гарькавця і Л. Волченко. Вони написали гарний посібник, моя оцінка його дуже позитивна. Можливо, ці міркування стануть корисними для дослідників у подальшій розробці дуже актуальної і глибокої проблематики психологічного насильства.